

מי אנוכי?

השאלה השנייה שמששה שאל את ה' בסנה הייתה השאלה 'מי אתה?': "הֲנֵה אֲנֹכִי בֶּאֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל וְאָמַרְתִּי לָהֶם, 'אֲ-לֹהֵי אֲבוֹתֵיכֶם שְׁלַחְנִי אֵלֵיכֶם'; וְאָמְרוּ לִי, 'מִה שְׁמוֹ?' – מִה אָמַר אֲלֵהֶם?" (שמות ג, יג). תשובתו של ה', "אֲהִיָּה אֲשֶׁר אֶהְיֶה" (שם, יד), היא בעלת חשיבות תיאולוגית רבה, וראויה לדין נרחב בפני עצמה; תוכלו למצוא דיון כזה בפרק השלישי בספרי 'השותפות הגדולה'. כאן נאמר בתמצית כי פירושה הוא שה' הוא א-ל המתערב בהיסטוריה ובמהלך המציאות.

מי אתה – זו השאלה השנייה. אך מהי הראשונה? השאלה הראשונה שמששה שאל את ה', עוד לפני שאלת 'מי אתה', היא שאלת 'מי אני': "מִי אֲנֹכִי כִּי אֵלֶיךָ אֶל פְּרַעֲה וְכִי אוֹצִיא אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מִמִּצְרָיִם?" (שם, יא).

במבט שטחי, משמעות השאלות נראית פשוטה. תחילה שואל-טוען משה שאיננו ראוי לשליחות הגורלית: "מי אנוכי כי אלך...". ואז הוא מתעניין איך יוכל למלא אותה בהצלחה: מה אומר לבני ישראל אם ישאלו מי שלח אותי. ה' עונה לשאלה השנייה. הוא מסביר למשה שהוא, ה', יהיה איתו. שה' יהיה מעורב במהלך הדברים, ולא הכול מוטל על שכמו של משה. אתה, משה, תהיה הנציג שלי אצל פרעה, הדובר שלי, הקול שלי.

שיג ושיח – הרב יונתן זקס

אבל לשאלה הראשונה, שאלת 'מי אנוכי', ה' לא ענה. אפשר לומר שמששה ענה לה בעצמו במעשיו. בתנ"ך כולו, האנשים המתגלים כראויים ביותר הם אלה הטוענים שאינם ראויים. הנביא ישעיהו נבהל מפני חזון הקדושה וקורא "כִּי אִישׁ טָמֵא שִׁפְתָיו אֲנֹכִי" (ו, ה). הנביא ירמיהו נרתע בהקדשתו לנבואה: "הֲנֵה לֹא יִדְעָתִי דָבָר כִּי נֶעַר אֲנֹכִי" (א, ו). דוד, הגדול במלכי ישראל, מדההד את מילותיו של משה בשואלו "מִי אֲנֹכִי?" (שמואל ב' ז, יח). יונה ניסה לברוח מהשליחות שה' הטיל עליו. על פי פירוש הרשב"ם, גם יעקב אבינו ניסה להימלט מהמפגש הגורלי עם עשו, ועל כן המלאך נאבק עמו במעבר יבוק.¹

גיבורי המקרא אינם כגיבורי המיתולוגיות. אין אלה אנשים אחוזי תחושת ייעוד הנחושים עוד משחר נעוריהם להבקיע אל היכל התהילה. אין להם מה שהיוונים כינו מגאלופסיכיה, תחושה ברורה של ערך עצמי, הרגשת עליונות המכנפת את בעליה בחינניות קלילה. גיבורי המקרא לא נולדו עם כפית זהב בפה. הם לא נולדו לשלוט. הם פקפקו בעצמם וביכולותיהם. לפעמים אפילו עמדו לוותר. משה, אליהו, ירמיהו ויונה הגיעו כולם אל תחתית תהום הייאוש ושאלו נפשם למות. הם נעשו לגיבורי המוסר שלנו בלי שביקשו זאת. הייתה להם מלאכה לעשותה – אלוהים אמר להם כך – והם עשוה. דומה כמעט שתחושת קטנות היא סימן לגדלות. ה' לא ענה אפוא לשאלת מי אני של משה. הוא פשוט הטיל עליו את השליחות.

אבל בתוך שאלת "מי אנוכי" מסתתרת שאלה נוספת. "מי אנוכי" איננה רק שאלה של ראוי או לא ראוי. היא עשויה להיות גם שאלה על זהות. משה, לבדו מול הסנה בהר חורב, לבדו למשמע הקריאה אליו להוציא את ישראל ממצרים, פונה בשאלתו

זו לא רק אל אלוהים. הוא גם מדבר אל עצמו. הוא שואל את עצמו – מי אני? מהי הזהות שלי? האם אני שייך לבני ישראל?

על פי קורות חייו של משה עד כה, נראה שהתשובה שלילית. משה אינו חלק מבני ישראל. מה הוא כן? יש שתי תשובות אפשריות. הראשונה: משה הוא נסיך מצרים. בת פרעה אימצה אותו כשהיה תינוק. הוא גדל בארמון המלוכה. הוא היה לבוש כמצרי, נראה כמצרי ודיבר כמצרי. כשהציל את בנות יתרו מתגרת ידם של רועים בריונים, הן סיפרו לאביהן בכית: "איש מצרי הצילנו" (שמות ב, יט). אפילו שמו, משה, ניתן לו בידי בת פרעה (שם, י). זהו כנראה שם מצרי. פירושו במצרית עתיקה "ילד". האטימולוגיה המוצעת בתורה, "כי מן המים משיתוהו", רק מספרת לנו כיצד התפרש השם המצרי הזה באוזן העברית. משה הוא מצרי.

התשובה השנייה הייתה שמושה הוא מדייני. כי אף על פי שחונך כמצרי, הוא נאלץ לעזוב את מצרים. הוא קבע את ביתו במדיין, התחתן עם אישה מדיינית ושמה ציפורה, בתו של כוהן מדייני, והסכים לשבת שם ולחיות חיי רועים שלווים. אנו נוטים לשכוח שמושה בילה שם שנים רבות. הוא עזב את מצרים כאיש צעיר, ואילו בתחילת שליחותו, כשדיבר לראשונה אל פרעה, היה בן שמונים שנה (שמות ז, ז). ככל הנראה חי את רובם המכריע של חייו הבוגרים במדיין, הרחק מבני ישראל והרחק מן המצרים.

משה הוא, לכאורה, מצרי או מדייני. על כן, כאשר הוא שואל "מי אנוכי?" הוא תוהה לא רק אם הוא ראוי – אלא גם אם הוא שייך. הוא נולד עברי, אבל לא סבל כאחיו העברים בעבודת הפרך. הוא לא גדל כעברי. הוא לא חי בין בני ישראל. הייתה לו סיבה טובה לחשוש שבני ישראל לא יכירו בו כאחד משלהם; קל

וחומר לא כמנהיגם. וגם הוא עצמו: איך יכול הוא עצמו לראות את עצמו כמנהיגם? גורלם אינו גורלו. סבלם אינו מנת חלקו. חייו אינם שזורים בחייהם.

יתרה מכך. בפעם היחידה עד כה שמושה ניסה להתערב בענייניהם, כשהרג שוטר מצרי שהרג עבד עברי, ולמחרת ניסה להפריד בין שני עברים נצים, התערבותו לא התקבלה בברכה. "מי שִׁמְךָ לְאִישׁ שׁוֹר וְשֹׁפֵט עֲלֵינוּ?", שאל אותו האיש המכה (ב, יד). אלו הם דבריו הראשונים של עברי כלשהו למשה המתועדים בתורה. מנהיגותו של משה נתקלה בהתנגדות עוד לפני שמושה פילל שאולי יהיה מנהיג.

חשבו על האפשרויות וההחמצות שהיו למשה עד כה. הוא יכול היה לחיות חיי נוחות ופאר כנסיך מצרים, אלמלא התערב בריב. עכשיו הוא יכול להמשיך לחיות חיי שלווה כרועה במשפחת חותנו המדייני. גם מן הבחינה הזו, התנגדותו הראשונית לקבלת השליחות היא מתבקשת.

מדוע אם כן הסכים? או, אם לנסח זאת אחרת, איזו סגולה הייתה בו שבשלה ידע אלוהים שהוא האיש הנכון? רמז אחד נמצא בשם שנתן לבנו הבכור. הוא קרא לו גרשם כי אמר "גֵר הֵייתִי בְּאֶרֶץ נְכַרִּיהָ" (ב, כב). מתברר, אם כן, שמושה לא הרגיש בבית במדיין. שם הוא גֵר, אך להרגשתו הוא עדיין גֵר ונוכרי. הוא נמצא במדיין – אך בהכרתו איננו מדייני.

אבל הרמז האמתי נמצא בפסוק מוקדם יותר, הפסוק המתאר את נסיבות התערבותו במריבות המצרים והעברים. "וַיִּגְדַּל מֹשֶׁה וַיֵּצֵא אֶל אֶחָיו וַיֵּרָא בְּסִבְלָתָם" (ב, יא). אלה הם אחיו, ואת אחיו הוא מבקש. אולי הוא נראה כמצרי, אבל הוא ידע ששורש מהותו

מי אנוכי?

אחר. זה היה רגע מכונן, רגע מחולל, הדומה לאותו רגע שרות המואבייה אמרה לחמותה הישראלית נעמי "עֲמֹךָ עָמִי וְאֵלֶיךָ אֵלֶיךָ" (רות א, טז). רות הייתה בת נכר מהולדתה. משה היה בן נכר בגידולו וכחינוכו. אבל כל אחד מהם, כאשר ראה בסבלותם של אנשים והזדהה איתם, ידע שדרכו לא תיפרד מדרכם.

זוהי, במושגיו של הרב סולובייצ'יק, "ברית הגורל". ברית זו היא ליבת הזהות היהודית עד ימינו. יש יהודים מאמינים, ויש יהודים שאינם. יש יהודים שומרי מצוות, ויש יהודים שלא. אבל כמעט שאין יהודים המסוגלים, בשעה שעמם נמצא בצרה גדולה, להתבדל ולומר "מה לי ולהם". הרמב"ם מגדיר אדם שאומר כך "פורש מדרכי הציבור", ואומר שאין לו חלק לעולם הבא.² לכך מכוונים דברי ההגדה של פסח על הבן הרשע, "לפי שהוציא את עצמו מן הכלל כפר בעיקר". לראות את עצמך חלק מכלל ישראל – הוא עיקר-אמונה.

מי אנוכי, שאל משה, אך בלבו ידע את התשובה. אינני משה המצרי ואינני משה המדייני. כשאני רואה את אחיי בסבלותם אני משה העברי, ואינני יכול שלא להיות כזה. ואם הכרה זו מטילה על שכמי אחריות כבדה ומשימה נועזת, עליי לשאת בעול. שהרי אני מי שאני משום שעמי הוא מה שהוא. זוהי הזהות היהודית – כאז כן עתה.

1 רשב"ם לבראשית לב, כג.

2 הלכות תשובה ג, יא.